

Doğal Kaynak Ve Çevre Sorunlarının Çözümünde Liberal Yaklaşım¹

VURAL FUAT SAVAŞ*

Giriş

Liberal ideolojiye uygun bir toplumsal düzenin oluşmasını ve bu düzenin devamlılığını sağlamak ciddi bir gayreti ve devamlı bir dikkati gerektirir. Çünkü böyle bir düzende toplum yaşamının her yönünün, politikadan ekonomiye, eğitimin den dini inançlara kadar, liberal ilkelere uygun işlenmesi gerekir. Yaşam biçimi bir kenti saran atmosfer gibidir; ideal olan, kentin her köşesinin aynı anda temiz havaya sahip olmasıdır. Bazı bölgelerdeki "kirli-lik" o kentin temiz hava sorununu çözemediğini gösterir. Liberal toplumsal düzen de böyledir. Liberal düzende, toplumun her kesiminde bireysel yaşamın her yönünde ve bireyin her davranışında, ne başka bireylerden ne de devletten kaynaklanan bir "zorlama" olmamalıdır. Bunun sağlanması ise toplumun her kesiminin, bireysel yaşamın her yönünde ve bireyin her davranışının liberal ideoloji ilkelere uygun olarak gerçekleşip gerçekleşmediği yönünden dikkatle takibine bağlıdır.

Uygulamada karşılaşılan durum ise bunun tam tersidir. Kendini liberal bir toplumda yaşıyor zanneden birey, pek çok davranışında çeşitli "zorlamalar" ile karşı karşıyadır.

Bu zorlamaların bir kısmı, bireyin alışmış olduğu ve "toplumsal yaşamının gerektirdiği zorlamalar" olarak kabul ettiği zorlamalar olduğu gibi, bir kısmı da bizzat bireyin, arkasından neyin geleceğini bilmeden iyi niyetle ve gönüllü olarak desteklediği girişimlerden doğan zorlamalardır. Bu gibi zorlamalar ise, kent havasının yer yer kirlenip genel bir temiz hava sorunu yaratması gibi, liberal düzenin bütün kurum ve kuralları ile yerleşmesini ve devamlılık kazanmasını engeller.

Bu tebliğin amacı, doğal kaynakların kullanılması ve çevrenin korunması ile ilgili girişimlerin, bir yönü ile benzer zorlamalar yaratığına veya yaratma eğiliminde olduğuna dikkat çekmektir. Bir başka deyişle, birey olarak doğal kaynakların ve çevrenin korunması konusunda sahip olduğumuz hassasiyet, üzerinde gereği gibi durup düşünülmemiş bazı kurum ve kurallara uygulamaya konulursa, liberal yaşam hiç beklenmedik bir biçimde ve genişlikte tehlikeye girebilir.

Bu endişemizi açıklığa kavuşturmak üzere doğal kaynak ve çevre sorunlarının incelenmesinde egemen yöntem olan "sürdürülebilir kalkınma" ilkesini kısaca inceleyecek ve sonra da bu ilkeyi çeşitli yönlerden tenkit edeceğiz. Doğal kaynaklar ve çevre ile yakından ilgili olan kamusal mal-özel mal ayrımı, dışsallıklar ve nesiller arası adalet konuları bu

* Prof. Dr. Vural Fuat Savaş, Marmara Üniversitesi Türkiye Ekonomisi Araştırmaları Merkezi Başkanı

tebliğin dışında tutulacaktır (Doğal kaynakların ve çevrenin kamusal mal niteliği konusunda bkz: Savaş, 1996).

II. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi

Günümüzde doğal kaynak ve çevre ile ilgili sorunların ve çözüm önerilerinin "sürdürülebilir kalkınma" (sustainable development) adı verilen teorik bir çerçeve içinde ele alınması yaygın bir gelenek halindedir. Çeşitli uluslararası kuruluşların da benimsediği (Sönmez, 1996) "sürdürülebilir kalkınma" ilkesi, "gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye düşürmeden bugünkü neslin ihtiyaçını karşılayan kalkınma" diye tanımlanmaktadır. Aralarında görüş ayrılıkları olmakla birlikte, sürdürülebilir kalkınma yanlılarının savunduğu temel ilkeleri şöyle özetlemek mümkündür;

1. Doğal kaynaklar ve çevre, ekonomik büyümeyi sınırlar.
2. Bilim ve teknolojinin insan yaşamını iyileştireceğine inanılmaz.
3. Çevresel risklerden kaçınmak gerekir.
4. Nüfus artışı ile ilgilenilmeli, beşeri kapitalin geliştirilmesine (eğitim) önem verilmelidir.
5. Canlı türlerin devamı sağlanmalı, çevrenin ve nesli azalan türlerin korunmasına, kalkınmadan daha fazla önem verilmelidir.
6. Gelirin yeniden dağılmasına adalet ve eşitlikçi etik desteklenmelidir. (Batte, 1989).

Bu satırların yazarı da dahil, hemen hepimizin doğal kaynak ve çevre korunmasının gereğine inandığı kuşkusuzdur. Dolayısı ile, sürdürülebilir kalkınma yanlıların bu konulara dikkatleri çekmiş olmasına sevinirken, ve yukardaki amaçların çoğuna katılırken, "gelirin dağılımında adalet ve eşitlikçi etik desteklenmelidir" şeklinde belirlenen son amacın üzerinde durulması gerektiğini düşünüyoruz. Bu amaç, içeriği kuşku uyandıran bir Pandora Kutusu'dur. Nitekim sürdürülebilir kalkınma yanlıları, amaçlarına ve "akımların" (yani servetin ve gelirin) fertler arasında, "stokların" ve "akımların" (yani servetin ve gelirin) fertler arasında adil şekilde dağılımını sağlayacak

kurumsal bir düzenleme yapılmasını istemektedir. Bu görüşü savunan bir uzmanın söyledikleri ilginçtir.

"Esas itibarıyla, «sürdürülebilir kalkınma» bir disiplin kavramıdır: Bugünkü tüketimimizin disipline alınması... "Nesiller arası sorumluluk" duygusu, yeni bir politik ilke, ekonomik büyümeye kılavuzluk edecek bir değerdir. Sanayi dünyası, gezegenin ekolojik kapitalini o kadar çok kullanmıştır ki gelecek yaşamın devamı tehlikededir." (Burntlan, 1989)

R.T. Malthus'un 18. yüzyılda öne sürdüğü ve insan zekası ile teknolojinin yaratıcı gücünü gözardı eden kötümser kehanetinden beri, bu ve benzeri korkular, öne sürülen kehanetin, büyük ölçüde gerçekleşmemiş olmasına rağmen, hâlâ varlığını sürdürmektedir. Böyle bir korkunun, doğal kaynak ve çevre konusunda duyarlı bir kamuoyu oluşturduğu için yararlı olduğu söylenebilir, ancak bazı aşırı uçlar, bu korkuyu kapitalist üretim ve tüketim biçimi ile ilişkilendirmekte ve hem sanayileşmeyi hem de liberal ekonomik düzeni eleştirmektedir. Avrupa'da, eski Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa ülkelerinde de aşırı çevre kirliliği olduğunu (Goldman, 1972) görmezlikten gelen bu gibi düşünürler, liberal ekonomik sistemin topyekün değiştirilmesini savunmaktadır (Fisher, 1981, s. 237).

A.B.D. de kendilerini "Yeşil Parti" olarak isimlendiren bir örgüt, kurulmasını istedikleri düzenin özelliklerini şöyle tanımlamıştır;

"Bir Yeşil Devlet, sahte tanrıları (bu piyasalar, açgözlülük, tüketim ve büyümedir) işbirliği, kendine yeterlik, bölüşme ve tasarruf ile değiştirecektir." (Anderson-Leal, s. 179).

Bu ve benzeri sözler, yukarıdaki endişemizde haklı olduğumuzu ve hepimizin benimsediği, doğal kaynakları ve çevreyi koruma amacının arkasına liberal toplum yapısına yönelik tehditlerin gizlenebileceğini doğrulamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımının Eleştirisi

Esaslarını ve liberal toplu düzeni yönünde içerdiği tehditleri kısaca belirttiğimiz sürd-

rülebilir kalkınma yaklaşımı, son yıllarda yoğun ve ciddi eleştirilere neden olmuştur. Bu eleştirileri yapanlar "Serbest Piyasa Çevreciliği" adını verdikleri yeni bir yaklaşımı, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına alternatif olarak savunmaktadırlar.

Serbest piyasa çevreciliği, esas itibarıyla "toplumsal tercih" (public choice) veya daha genel şekliyle politik ekonomi (political economy) yaklaşımına dayanmakta ve sürdürülebilir kalkınma tezine yönelttiği eleştirileri, toplumsal tercih teorisinin ilkelerine dayandırmaktadır.

Serbest piyasa çevreciliği, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının gerçekleşmeyen kötümser beklentilere dayandığını ve insan aklının yaratıcı gücünü küçümsendiğini öne sürer ve doğal kaynakların korunmasının, geliştirilmesinin ve ekonomik yönden verimli şekilde işletilmesinin, devlet tarafından belirlenen yasal çevre içinde, bireyler eliyle yapılması gerektiğini savunur. Böyle bir savunmaya yönelirken dayandığı üç temel ilke vardır.

Birinci ilke, "metodolojik bireycilik" adı verilen bir ilkedir. Politik Ekonominin de temel varsayımlarından biri olan bu ilkeye göre bireyler, toplum içindeki konumları ne olursa olsun, daima kendi çıkarlarını gözönünde tutar ve buna göre karar verirler. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında yapıldığı gibi, siyasi iktidara ve bürokrasiye doğal kaynak kullanımında geniş yetkiler tanımak sakıncalıdır; "çünkü politikacılar ve bürokratlar, siyasi baskı guruplarına hitap ettikleri ölçüde ödüllendirilebilirler. Nüfusun çoğunluğunu oluşturuyor olsalar bile, organize olmamış çıkarların dikkate alınacağını hiçbir garantisi yoktur." (Anderson-Leal, 1991, s.16).

Sürdürülebilir kalkınma için öngörülen "disiplinci mekanizma", ekosistemleri belirleyecek ve çözümleri önerecek «herşeyi bilen» ve "sadece toplum çıkarlarını düşünen" uzmanların varlığı faraziyesine dayandığı için serbest piyasa çevreciliği ile bağdaşmaz. Çünkü doğal kaynak kullanımını düzenlemekle yetkili kılınan kişiler de, ister politikacı ol-

sunlar isterse bürokrat, kişisel çıkar motifine göre davranacaktır. Ayrıca kaynakları korumak ve kollamak konusunda, geniş halk kitlelerine güvenmemek, onların bu kaynakları korumayacağını ve verimli şekilde kullanamayacağını kabul edip, bu görevin "her şeyi bildiği" ve kendi çıkarlarını bastırıp "toplum çıkarları" nı savunacağı farzedilen az sayıda "yönetici"ye verilmesini istemek de, birey özgürlüğünün sınırlanmasına ve demokratik toplum düzeninin tahribine neden olabilir.

İkinci ilke, doğal kaynakların ve çevrenin korunmasında "mülkiyet hakkının ve teşvik sisteminin önemli bir etken" olduğu görüşüdür. İyi belirlenmiş, korunabilen ve transferi mümkün mülkiyet hakları, doğal kaynakların hem idamesi ve hem de ekonomik yönden etkin biçimde kullanılması için temel koşuldur. Herkesin sahip olduğu şeye, hiç kimse sahip değildir. Mülkiyet hakkının varlığı, etkinliği etkiler; çünkü kâr, ancak etkin bir yönetimle sağlanır. Ortak mer'a ve çayır sisteminin (commons) trajik öyküsü, mülkiyet hakkını etkinlik ile ilişkisini açıkça ortaya koymuştur. Politik iktidara yetkiler tanınması halinde, bireylerin bu kaynaklarla ilgisi azalırken siyasi iktidarın takdir yetkisi artar:

"Politik sektördeki teşvik yapısı, etkinliğin değil oyların önemli olduğu bir seçim sistemine dayandığı için karmaşıktır..."

Özel mülkiyet sisteminde, kâr ve zarar, verenlerin ne ölçüde iyi veya kötü bir yönetimi gerçekleştirdiğini gösterir... Politik Sektörde bunun aksine, enformasyon ve teşvikler eksiktir... Politik kaynak yöneticilerinin ödülleri, net kaynak değerlerinin maksimizasyona değil fakat politik yönden aktif olan seçmenlerin istediklerini onlara düşük maliyetle sağlanmalarına bağlıdır." (Anderson-Leal 1991, s. 18-9).

Üçüncü ilke, bilgi ve enformasyonun özel ve subjektif olduğu ve dolayısıyla bireysel tercihlere önem verilmesi ilkesidir. Bilindiği gibi iktisat teorisinde kaynakların optimal dağılımı, marjinal analiz ilkesine göre yapılır. Tüketimde optimalite, marjinal fayda-fiyat «oranlarının eşitliğine; üretimde optimalite de" marjinal kıymet prodüktivitesi -faktör

fiatı" eşitliğine bağlanmıştır. Bu durumda kaynak dağıtımı ile ilgili karar verme yetkisine sahip otoritenin, sözkonusu marjinal değerleri bildiğini kabul etmek gerekir. Böyle bir kabul ancak karar verme otorite, eğer kişinin kendisi ise mümkündür. Hayek bu konuyu şöyle açıklamıştır;

"Toplumsal ekonomik problemi... sadece kaynakların" nasıl dağıtılacağı problemi değildir... aksine esas problem, toplumun herhangi bir üyesi tarafından bilinen en iyi kullanım yönteminin nasıl güvence altına alınacağıdır. Çünkü bu yöntem sonuçlarının nisbi önemleri sadece bireyler tarafından bilinir. Veya, kısa deyişle problem, tümüyle hiç kimseye verilmemiş olan bilginin kullanılma problemi." (Hayek, 1944, s. 519; Hayek, 1976).

Bilgi ve enformasyonun bu subjektif niteliği "ne ölçüde rasyonel veya kapsamlı olurlarsa olsunlar, marjinal analize dayanan" modellerin daima "enformasyon ihtiyacı ile sınırlandırılacağını" gösterir (Anderson-Leal, 1991, s.15).

Serbest piyasa çevreciliğinin bu üç temel ilkesi, yani kişisel çıkar dürtüsü, mülkiyet hakkının varlığı ve bilginin subjektifliği, kaynak kullanımında siyasi iktidarın ve bürokrasinin ağırlığını azaltmaya yöneliktir. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ise, yukarıda belirttiğimiz gibi, doğal kaynak kullanımında siyasi ve bürokratik kontrolün artmasını savunmaktadır. Dolayısıyla, bu iki yaklaşım arasında derin bir görüş ayrılığı olması kaçınılmazdır. Bu ayrımı bir defa da Anderson, Leal'in sözleriyle belirtmek yararlı olacaktır;

"...Serbest piyasa çevreciliği, bireysel hakların gelişimini engellemek yerine kolaylaştıran beşeri kurumların önemini vurgular. Düzenleyici çözümler, çevre kalitesini ıslah etseler dahi, bu yararlar, maddi servet, sağlık ve bireysel özgürlük üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle değerini kaybedecektir. Akıl çelici basitliğinin arkasında sürdürülebilir kalkınma, Doğu Avrupa ülkelerinin reddettiği hükümetleri andıran bir politik kontrolü gizleyen bir kılıftır. Bu tür bir politik kontrol, çevreyi bozmak ve vatandaşları yüksek bir yaşam

standardından mahrum etmekle kalmaz, onları baskı altına sokar. Devletin zorlayıcı gücünü kullanan, her şeyi bilen ve iyiliksever uzmanlar ile ilgili varsayımlara dayalı düzenleyici çevreci yaklaşımın aksine, serbest piyasa çevreciliği, iktidarı dağıtır ve kişisel çıkarları piyasaya yöntemleriyle dizginler. Tüketici ve üretici egemenliğine dayalı piyasa işlemleri, üretilen mal ve hizmetin hem kalitesini ve hem de miktarını artırdığını kanıtlamıştır. Bu işlemleri doğal kaynakları ve çevresel değerleri kapsayacak şekilde genişletmek, çevre kalitesini yükseltmenin, hayat standardını iyileştirmenin ve belki en önemlisi, kişi özgürlüğünü arttırmanın tek yoludur." (Anderson-Leal, 1991, 181-2).

SONUÇ

Liberal toplum bir bütündür. Birey yaşamının her yönü, hem başka bireylerden ve hem de devletten gelecek zorlamalara karşı korunmalıdır.

Bu konuda gerekli dikkat gösterilmezse, birey yaşamının bazı kesimlerinde liberal toplum düzeni ile bağdaşmayan "kirlilikler" oluşabilir.

Örneğin, doğal kaynakların ve çevrenin korunması gibi, bütün bireylerin benimsediği amaçların gerçekleşmesi için uygulamaya konulması düşünülen bazı politikalar, önerilen kurum ve kurallar, birey özgürlüğünü ve liberal düzeni zedeleyebilir.

Bu nedenle özgürlüğüne önem veren bireyler, kendilerini bu tür saldırılara karşı korumak için her an dikkatli olmak zorundadır.■

DİPNOTLAR

1. Liberal Düşünce Topluluğu ve Friedrich Naumann Vakfı tarafından 18-19 Mayıs 1996 tarihinde düzenlenen «Türkiye II. Uluslararası Liberal Düşünce Sempozyumu»na sunulan tebliğ.

2. Bilindiği gibi doğal kaynaklar "tüketilebilir" ve "yenilebilir" olarak ikiye ayrılır. Tüketilebilir kaynakların zaman içinde tüketilmesei gerekli ve yararlıdır. Bu nedenle bu tür kaynakların devamlı bir stok halinde korunması anlamsızdır.

KAYNAKLAR

1. Anderson, T.L.-Donald R. Leal; *Free Market Environmentalism* (San Francisco, Pasific Research Institute for Public Policy, 1991).
2. Barry, N.; *Welfare* (Buckingham; Open University Press, 1990).
3. Batie, S.S.; "Sustainable Development ; Challenges to the Profession of Agricultural Economics", *American Journal of Agricultural Economics* 71 (Dec.; 1989), s. 1084-1101. (Anderson-Leal, 1991, s.171'den naklen).
4. Brundtland, G.H.; "From the Cold Warm Atmosphere" *New Perspectives Quarterly* 6 (1989), s.5. (Anderson -Leal 1991, s. 178'den naklen).
5. Fisher, A.C. ; *Resource and Environmental Economics* (Cambridge, Mass, Cambridge University Press, 1981).
6. Goldman, M.; *The Spoils of Progress; Environmental Pollution in the Soviet Union* (Cambridge, Mass. : MIT Press, 1972) (Fisher, 1981'den naklen).
7. Hayek, A.F.; "The Use of Knowledge in Society", *The American Economic Review* 35 (Sep. 1945); s.519-20.
8. Hayek, A.F. ; *The Mirage of Social Justice* (London Routledge and Kegan 1976) Böl. 8 (Barry, 1990, s. 56'dan naklen).
9. Savaş, V.F.; "Doğal Kaynak Kullanımında İki Alternatif : Sürdürülebilir Gelişme ve Serbest Piyasa Çevreciliği", (M.Ü. Türkiye Ekonomisi Araştırma Merkezi ve F. Naumann Vakfı tarafından Düzenlenen Sempozyum Bildirisi, Uludağ, 1996).
10. Sönmez , N.; "Sürdürülebilir Kalkınma, Koruma ve Kullanma İlkeleri" (M. Ü. Türkiye Ekonomisi Araştırma Merkezi ve F. Naumann Vakfı Tarafından Düzenlenen Sempozyum Bildirisi, Uludağ, 1996).